

О.О. ҲУСАНБОЕВ

ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ:
НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ
МАСАЛАЛАРИ

Ўқув-услубий қўлланма

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ**

О.О. ҲУСАНБОЕВ

**ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ:
НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ
МАСАЛАЛАРИ**

Ўқув-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ – 2019

Тошкент давлат юридик университети Ўқув-услугубий кенгашининг
2019 йил 24 июндаги 5-сон мажлиси қарори билан нашрга тавсия этилган.

УДК: 34 (07) (575.1)

Хусанбоев О.О. Ҳуқуқни қўллаш:
назария ва амалиёт масалалари. Ўқув-услугубий
қўлланма. –Тошкент: ТДЮУ, 2019. – 48 б.

Масъул муҳаррир: **М.Нажимов,**
юридик фанлари номзоди,
профессор

Такризчилар: **Ш.Сайдуллаев,**
юридик фанлари номзоди, доцент
Р.Юсувалиева,
юридик фанлари номзоди, доцент

Мазкур ўқув-услугубий қўлланмада “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” модули доирасида “Ҳуқуқни қўллаш: назария ва амалиёт масалалари” бўйича тайёрланган бўлиб, унда ҳуқуқни қўллаш тушунчаси, шакллари ва босқичлари, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари хусусияти, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан фарқлари, қонун ҳужжатлари ўртасидаги зиддиятлар ва уларни ҳал этиш усуллари каби масалалар атрофлича баён этилган. Шунингдек, ўқув-услугубий қўлланмада мавзуга оид тақдимотлар, муаммоли саволлар, тестлар ҳамда тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати ўз ифодасини топган.

Ўқув-услугубий қўлланма олий юридик таълим муассасалари талабаларига ва ҳуқуқни қўллаш масалаларига қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	4
1. Ҳуқуқни қўллаш – ҳуқуқни амалга оширишнинг махсус шакли сифатида	6
2. Ҳуқуқни қўллаш жараёни босқичлари	12
3. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари тушунчаси ва хусусиятлари	15
4. Қонун ҳужжатлари ўртасидаги зиддиятлар ва уларни ҳал этиш усуллари.....	22
Мавзуга оид тақдимотлар	28
Муаммоли саволлар	31
Тестлар	35
Тавсия этиладиган адабиётлар	43

КИРИШ

Демократик жамиятда ҳуқуқ доимо адолат мезони бўлиб келган. Ҳуқуқ давлат томонидан ўрнатиладиган ёки маъқулланар экан, ўз мазмун – моҳиятида инсонпарварлик, адолатпарварлик, демократизм ва тенглик каби ғояларни ифодаламоғи лозим. Ҳуқуқ нормаларида ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда мажбуриятлари белгилаб қўйилиши уни ижод қилиш ва амалга ошириш масалаларини ўрганишга долзарб аҳамият касб этади. Олий ўқув юртлари бакалавриатининг “юриспруденция” йўналишида таълим оладиган талабалар “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” модули доирасида ҳуқуқшуносликнинг бошқа долзарб масалалари қаторида “ҳуқуқни амалга ошириш” мавзусини ҳам ўрганадилар.

Чунки мазкур мавзунини ўрганмасдан туриб, ҳуқуқий муносабатлар, ҳуқуқ ижодкорлиги, қонунийлик ва ҳуқуқий – тартибот ҳамда юридик амалиёт каби масалалар ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас. Маълумки, ҳуқуқни амалга ошириш деганда, ҳуқуқ субъектлари томонидан ҳуқуқ нормаларида белгилаб қўйилган ҳуқуқлардан фойдаланиш, ҳуқуқ нормалари талабларига риоя этиш, уларни бажариш ҳамда ваколатли ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқни қўллашга қаратилган фаолиятлари мажмуи тушунилади. Ҳуқуқни амалга ошириш шакллари орасида ҳуқуқни қўллаш муҳим ўринни эгаллайди.

Мамлакатимизда давлат ва жамият ҳаётининг барча соаларида олиб бориладиган ислохотларда ҳуқуқни амалга ошириш, хусусан ҳуқуқни қўллаш жараёнини такомиллаштириш масалаларига катта эътибор қаратилиб келинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонида ҳуқуқни қўллаш жараёнини такомиллаштириш мақсадида қонунлар, Президент фармон ва қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари улар кучга кирган пайдан бошлаб қўшимча равишда ички идоравий ҳужжатларни қабул қилмасдан, ижроси таъминланиши зарурлиги белгилаб қўйилди. Ҳуқуқни қўллашнинг назарий ва амалий масалаларига бағишланган мазкур ўқув – услубий қўлланма

давлат таълим стандартларига ва Тошкент давлат юридик университетига тасдиқланган ўқув дастурига мос равишда тайёрланган.

Маълумки, сўнгги йилларда ҳуқуқшунос олимларимиз томонидан ўзбек тилида “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” модулига оид кўпгина дарслик ҳамда ўқув қўлланмалари чоп этирилди. Лекин, ҳуқуқни қўллаш масалаларига бағишланган махсус ўқув–услубий қўлланма нашр этилмаган эди. Мазкур ўқув–услубий ўзига хос ёндашувлардан фойдаланилган ҳолда тайёрланган бўлиб, талабалар ва ҳуқуқни қўллашнинг долзарб муаммоларига қизиқувчи мутахассислар учун қўшимча манба бўлиб хизмат қилади, деган умиддамиз.

1. ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ – ҲУҚУҚНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МАХСУС ШАКЛИ СИФАТИДА

Қонун ва қонуности ҳужжатлари ижтимоий ҳаётда тўлиқ амалга оширилган тақдирдагина, у мазмун – моҳият касб этади ва жамият учун аҳамиятга эга бўлади. Ҳуқуқ номоддий кўринишга эга бўлса ҳам, у кишиларнинг фаолиятларида, фаол хулқи ва юриш-туришларида, уларнинг моддий ва маънавий қадриятлардан фойдаланганларида татбиқ этилиб, моддийлашади.

Юридик адабиётларида ҳуқуқни амалга ошириш хусусида турлича қарашлар ўз ифодасини топган. Масалан, ҳуқуқий давлат назариясини фалсафий жиҳатдан асослаб берган олимлардан бири И.Кант ҳуқуқни амалга ошириш юзасидан қуйидагича фикрларни илгари сурган: “Ҳуқуқнинг амалга оширилиши унинг умуммажбурий бўлишини талаб этади... Ҳуқуқ мажбурий куч ишлатмасдан ўз функциясини амалга оширишга қодир эмас ва қатъий императив умумий қонун сифатида ўз муқаррарлигидан маҳрум бўлади. Ҳуқуқни мажбурий куч билан фақат мажбуриятнинг асл ва бирламчи эгаси- давлат таъминлай олади. Шуниси ҳам борки, давлатчилик ҳуқуққа ҳаёт бағишлайди ва қатъий императив талабларини оқлайди”¹.

Ҳуқуқшунос олим Ш.Сайдуллаев эса, “ҳуқуқни амалга ошириш – бу давлат томонидан юридик жиҳатдан мустақамланган ва қафолатланган имкониятларнинг амалга оширилиши бўлиб, ҳуқуқ нормаларини кишилар ва уларнинг ташкилотлари фаолиятларида ҳаётга татбиқ этилишидир”², деган таърифни берган.

Таъкидлаш жоизки, ҳуқуқни қўллаш – ҳуқуқни амалга оширишнинг энг муҳим шакли ҳисобланади. Шу сабабли, ҳуқуқни қўллаш муаммоларини батафсил ва ҳар томонлама ўрганиш ҳамда унинг мазмун-моҳиятини чуқурроқ англаб олиш учун ҳуқуқни амалга ошириш тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади.

¹ Саидов А.Х. Иммануил Кантнинг фалсафий –ҳуқуқий мероси ва замонавий юриспруденция/Таржимон М.Ақбаров. –Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, 2012. – 67 б.

² Сайдуллаев Ш. Ҳуқуқни амалга ошириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮУ, 2019. –Б.8.

Ҳуқуқ нормаларини қўллаш ваколатли давлат органи ёки мансабдор шахслар томонидан муайян ҳуқуқий вазиятлар учун индивидуал аниқ кўрсатма (қарор, буйруқ, фармойиш) чиқариш орқали ҳуқуқ нормаларини амалга оширишга йўналтирилган фаолиятдир.

Ҳуқуқни қўллаш ҳуқуқий тартибга солишнинг юридик механизмида давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг муайян муносабатларнинг юзага келиши, ўзгариши ва тўхтатилишига йўналтирилган махсус қарорлар қабул қилиш мақсадида амалга ошириладиган ҳукмли фаолият сифатида намоён бўлади¹.

Ҳуқуқшунос олим В.В.Лазаревнинг фикрича, ҳуқуқни қўллаш жараёнининг давлат-ҳокимий характерга эга эканлигини эътироф этмаслик, юридик фаннинг ҳозирги пайтдаги тараққиёти эришган марралардан орқага қайтишни англатиши мумкин, ҳуқуқни амалга оширишнинг турли-туман шакллари ҳақидаги тасаввурларимизни торайтириши ва шу тариқа ҳуқуқни амалга оширишни фақат ҳуқуққа риоя этиш ва ҳуқуқни қўллаш билан чегаралаб қўйиши мумкин. Оқибатда эса, давлат органларининг махсус ҳокимий фаолиятини ва ташкилотлар ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқни ижро этиш ва ундан фойдаланиш борасидаги фаолиятини аралаштириб юбориш мумкин².

Ҳозирги замон ҳуқуқшунослик фанида ҳуқуқни қўллаш муаммолари илмий мунозара қилинар экан, ушбу жараёнга давлатнинг тегишли органи аралашшини, иштирокини талаб этиши эътироф этилган.

Ҳуқуқшунос олима М.А.Ахмедшаеванинг таъкидлашича, “ҳуқуқни қўллаш жараёни, бу – қонунда белгиланган процессуал тартибда, тегишли ваколатга эга бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан, ҳуқуқ нормасини ҳаётий ҳолат ва вазиятларга қўллаш йўли билан муайян юридик аҳамиятга молик масалани ҳал этишга қаратилган давлат фаолиятидир”³.

Бу борада россиялик олимларнинг баъзи таърифларини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ. Хусусан, Н.Н.Вопленко

¹ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т.: Адолат, 2007. –Б.814.

² Қаранг.: Общая теория права и государства. // Под общ. ред. В.В.Лазарева. – М.: Юристь, 1996. – С.221.

³ Ахмедшаева М.А. Давлат ва ҳуқуқ ривожининг ҳозирги замон тенденциялари. – Т.: ТДЮУ, 2018. – Б. 207.

ҳуқуқни қўллашнинг қуйидагича ўзига хос таърифини кўрсатиб ўтади: “ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг амалдаги қонунчиликка асосан ва уни ижро этиш мақсадида индивидуал ҳуқуқий кўрсатмаларни чиқариш йўли билан юридик ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш бўйича ҳокимий ташкилий фаолиятидир”¹. Бизнинг фикримизча, олимнинг мазкур таърифларидан келиб чиққан ҳолда, ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг қуйидаги белгиларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- а) ҳуқуқни қўллаш ҳокимий фаолият бўлиб, унда махсус субъектлар иштирок этадилар;
- б) ҳуқуқни қўллаш бошқарув билан боғлиқ;
- в) ҳуқуқни қўллашнинг натижаси сифатида доимо индивидуал кўрсатмалар чиқарилади;
- г) ушбу фаолият процессуал жиҳатдан тартибга солинган бўлади;
- д) ҳуқуқни қўллаш фаолияти ақлий-ижодий мазмунга эга;
- е) ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг вужудга келиши учун махсус сабаблар зарур бўлади.

В.И.Леушин ҳам ҳуқуқни қўллашнинг юқоридагиларга ўхшаш белгиларини кўрсатиб ўтган:

- а) давлат ҳокимий функцияга эга бўлган давлат органлари ёки мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади;
- б) индивидуал характерга эга;
- в) конкрет ҳуқуқий оқибатларни – субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятларни ҳамда жавобгарликни белгилашга йўналтирилган;
- г) қонунда белгиланган тартибдаги процессуал шаклларда амалга оширилади;
- д) ҳуқуқни қўллаш жараёни бевосита индивидуал юридик қарор қабул қилиш билан яқунланади².

У, шунингдек ҳуқуқни қўллашнинг ушбу белгиларини синтезлаган ҳолда, қуйидагича таърифни таклиф этган: „ҳуқуқни қўллаш – бу ваколатли органлар ва мансабдор шахсларнинг юридик фактлар ва аниқ ҳуқуқ нормалари асосида юридик ишни

¹ Қаранг: Вопленко Н.Н. Реализация права: Учебное пособие. – В.: ВГУ, 2011. – С.21.

² Леушин В.И. Реализация и применение права. Юридический процесс // Теория государства и права. –М.: Норма, 2012. –С.399.

ҳал этиш бўйича индивидуал ҳарактердаги қарорни тайёрлаш ва қабул қилиш бўйича ҳокимий фаолиятидир”¹.

Юқорида келтирилган фикр-мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда ҳуқуқни қўллаш белгилари қуйидагилардан иборат эканлигини кўрсатиб ўтиш мумкин:

1) давлат ҳокимиятида ҳуқуқни қўллаш ваколатига эга бўлган органлар ёки мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади;

2) индивидуал хусусиятга эга бўлади;

3) муайян ҳуқуқий оқибатларни, яъни субъектив ҳуқуқ ва юридик мажбуриятлар, жавобгарликни ўрнатишга йўналтирилган бўлади;

4) махсус белгиланган процессуал шаклда амалга оширилади;

5) индивидуал хусусиятга эга бўлган махсус ҳуқуқий ҳужжат чиқариш билан яқунланади.

Таъкидлаш жоизки, олимнинг ҳуқуқни қўллаш тушунчасига берган таърифи ҳаддан ташқари кенгайиб кетган. Ваҳоланки, ҳар бир тушунчада ушбу воқеликнинг энг муҳим ва бирламчи элементлари аниқ ва равон синтезлаштирилган бўлиши керак.

Баъзи ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқни қўллашнинг методологик муаммоларини ўрганиб, ҳуқуқни тушуниш муаммосини ечмай туриб, ҳуқуқни қўллашга таъриф бериб бўлмайди, деб ҳисоблашади. Хусусан, Ю.А.Тихомировнинг фикрича, ҳуқуқни қўллашнинг умумий тушунчасини шакллантиришнинг муҳим ва зарур шарти бўлиб ҳуқуқ тушунчаси масаласини ечиш ҳисобланади ҳамда ўрганилаётган тушунчанинг объектини (ҳуқуқни) аниқлаштирамасдан туриб, унинг мазмун-моҳиятини англаш мантиқсиздир².

Ҳуқуқни қўллаш – ҳуқуқ нормалари талабини амалга оширишнинг асосий шаклларида биридир. Ҳуқуқни қўллаш фаолияти ҳуқуқ нормасини тўла-тўқис татбиқ этиш учун ваколатли орган ёки мансабдор шахснинг аралашуви талаб этилган ҳолларда заруриятга айланади. Ҳуқуқни қўллаш

¹ Леушин В.И. Реализация и применение права. Юридический процесс // Теория государства и права. –М.: Норма, 2012. –С.398.

² Қаранг: Правоприменение: теория и практика / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров. – М.: Формула права, 2008. – С. 13.

фаолияти ҳокимий характерга эга. Унда қарор тегишли органнинг иродаси маҳсули сифатида намоён бўлади.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнидаги қонунийлик талаби ҳуқуқни қўллаётган орган муайян ҳолатни ҳал этишда албатта, ҳуқуққа асосланишини назарда тутади. Аини пайтда ушбу талаб ҳал қилиниши лозим бўлган ишни кўриб чиқишнинг белгиланган тартиботига тўла ва қатъий амал қилиниши кераклигини англатади.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнига нисбатан қўйиладиган талаблардан бири – бу унинг асослантирилганлигидир. Бу талаб шуни англатадики, биринчидан, ишга дахлдор бўлган барча факт ва ҳолатлар аниқланган бўлиши керак; иккинчидан, аниқланган фактлар синчиклаб ўрганилиши ва холисона баҳоланиши ва ишончли деб топилиши лозим; учинчидан, барча исботланмаган ва шубҳа уйғотган фактлар рад этилиши керак.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнига нисбатан қўлланиладиган мақсадга мувофиқлик талаби мазмунан мураккаб бўлиб, у ўзида икки жиҳатни қамраб олган: биринчидан, қонун чиқарувчи томонидан қабул қилинган ҳар қандай норматив ҳужжат ва ундаги нормалар мақсадга мувофиқ, шу боис ҳам улар қабул қилинган. Муайян муносабатларни тартибга солиш эҳтиёжи натижасида бу норматив ҳужжат ва ундаги нормалар қабул қилинган. Бу масаланинг бир томони. Иккинчидан, ҳуқуқдаги мақсадга мувофиқлик – бу муайян давлат органи ёки мансабдор шахс фаолиятининг қонун доирасида муайян шароитга ва вақтга, ҳаётий ҳолатга мувофиқ келишидир.

Бироқ, ҳуқуқ нормаси умумий характерга эга бўлганлиги боис, у доимо ҳам у ёки бу ҳолатларга энг мақбул даражада мос келавермайди, чунки қонун ҳужжатида барча ҳаётий ҳолатларни ва уларнинг индивидуал характердаги жиҳатларини назарда тутишнинг ҳеч ҳам иложи йўқ. Шу боис ҳам ҳуқуқ нормасида ҳаракатнинг чегараси ва доираси кўрсатилади, мана шу доира ичида ҳуқуқни қўлловчи аниқ ҳаётий ҳолатнинг жиҳатларини эътиборга олиши мумкин бўлади.

Шу муносабат билан аниқ, индивидуал ҳолатга энг кўп даражада мос келадиган ечим ва қарорни топа билиш – муҳим вазифа ҳисобланади. Демак, ҳуқуқни қўлловчи орган, қонунга

тўла риоя этган ҳолда, аниқ ҳуқуқий ҳолатни ҳал этишда ҳуқуқ нормаси доирасида энг тўғри, мақсадга мувофиқ келувчи қарорни қабул қилиши мумкин.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнига нисбатан қўйиладиган талаблар ичида адолатлилик талаби ўзига хос ўрин тутади. Чунки ижтимоий адолат бу ҳуқуқнинг асл моҳиятини ва ижтимоий вазифасини ташкил қилади. Ҳуқуқни қўллаш жараёнидаги адолатлилик бу халқ ва давлат нуқтаи-назаридан, ҳуқуқни қўлловчи шахснинг ва атрофдагиларнинг қабул қилинган қарорнинг тўғрилигига ишониши, қарорнинг ахлоққа, адолатга, умуминсоний қадриятларга мослигидир.

Шундай қилиб, ҳуқуқни қўллашга оид фикр-мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда, ҳуқуқни қўллаш – ҳуқуқни амалга оширишнинг махсус шакли эканлигини ҳамда қатор ўзига хос жиҳатларга эгаллигини қайд этиш мумкин. Қуйидагилар унинг энг муҳим хусусиятлари ҳисобланади:

1) ҳуқуқни қўллаш ҳоқимий ваколатларга эга субъектлар томонидан амалга оширилади. Ҳуқуқни қўлловчи субъектлар ўз ҳатти-ҳаракатларини қатъий процессуал тартибга кўра амалга оширадилар;

2) ҳуқуқни қўллаш фаолияти натижаларининг объективлашуви расмий юридик ҳужжатларда – ҳуқуқни қўллаш актларида намоён бўлади;

3) ҳуқуқни қўллаш ижтимоий-ҳуқуқий соҳада давлат бошқарувини ташкил этишга қаратилган бўлади. Ҳуқуқни қўллашнинг асосини ижтимоий муносабатларни давлат-ҳуқуқий тартибга солиш принципи ташкил қилади.

2. ХУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ ЖАРАЁНИ БОСҚИЧЛАРИ

Хуқуқ қўллаш жараёни – бу қонунда белгиланган процессуал тартибда, тегишли ваколатга эга бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан, хуқуқ нормасини ҳаётий ҳолат ва вазиятларга татбиқ этиш йўли билан, муайян юридик аҳамиятга молик масалани ҳал этишга қаратилган давлат фаолиятидир. Хуқуқшунос Я.Н.Казанковнинг фикрларига кўра, хуқуқни қўллаш жараёни бир неча босқичларга бўлинади.”Хуқуқни қўллаш жараёнини ташқи (ўз ичига қатор жараёнлар босқичини қамраб олувчи хуқуқни қўлловчи томонидан юридик ишни кўриб чиқиш жараёни)ва ички томондан (хуқуқни қўлловчи томонидан ишни таҳлил қилишдаги мантиқий фикрлаш фаолиятини ифодалайди)қараб чиқиш мумкин”¹.

Хуқуқни қўллаш жараёни ўз ичига қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1) хуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозим бўлган юридик ишнинг фактик томонини ўрганиш ва ўрнатиш;

2) кўрилаётган юридик ишга мос келадиган хуқуқ нормасини танлаб олиш;

3) кўрилаётган юридик ишга мос келадиган хуқуқ нормасининг мазмунини аниқлаш ва уни шарҳлаш;

4) кўрилаётган масалага оид танлаб олинган хуқуқ нормасини қўллашга қаратилган ҳужжатни чиқариш;

5) хуқуқни қўллаш ҳужжати чиқарилгандан сўнг, унинг бажарилишини таъминлаш чора-тадбирларини кўриш;

6) хуқуқни қўллаш ҳужжатининг амалда бажарилишини текшириш ва унинг устидан назорат ўрнатиш.

Хуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозим бўлган юридик ишнинг фактик томонини ўрганиш ва ўрнатиш босқичида бевосита ишга дахлдор юридик аҳамиятга молик фактлар, далиллар йиғилади, тўпланади.

¹ Казанков Я.Н. Пределы познания в применении права // Сибирский юридический вестник. 2016. –№3 (74). –С. 20 .

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг учинчи бўлимида далиллар тушунчаси, исбот қилишнинг умумий шартлари, гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш, гувоҳ ва жабрланувчини сўроқ қилиш, юзлаштириш, таниб олиш учун кўрсатиш, кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, кўздан кечириш, гувоҳлантириш, эксперимент, олиб қўйиш ва тинтув, телефон ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, экспертиза текширувлари учун намуналар олиш, нарсалар ва ҳужжатларни тақдим қилиш, нарса ва ҳужжатларни ашёвий ва ёзма далил сифатида ишга қўшиб қўйиш каби ҳолатларнинг процессуал жиҳатлари мустаҳкамлаб қўйилган.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнининг иккинчи босқичи кўрилаётган юридик ишга мос келадиган ҳуқуқ нормасини танлаб олиш ҳисобланади. Бунда энг муҳим вазифа-айнан мана шу юридик вазиятга мос келадиган ҳуқуқий нормани топиш ҳисобланади. Кўпинча амалиётда қонун билан бир қаторда қонун ости ҳужжатлари билан ишлашларига тўғри келади, ўз навбатида қонун ости ҳужжатлари тез-тез ўзгариб туриши, масалани жуда синчиклаб билан ўрганишни тақазо этади.

Навбатдаги босқичда кўрилаётган юридик ишга мос келадиган ҳуқуқ нормасининг мазмунини аниқлаш ва уни шарҳлаш амалга оширилади. Бу босқичда гипотеза ва диспозицияда кўрсатилган ҳолатлар атрофлича таҳлил этилиши лозим.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнининг тўртинчи босқичи-кўрилаётган масалага оид танлаб олинган ҳуқуқ нормасини қўллаш, яъни қарор чиқариш ва тегишли ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини қабул қилиш ҳисобланади. Бундай қарорнинг мазмуни ишнинг фактик ҳолатларига боғлиқ ҳолда белгиланади.

Иш юзасидан қарор чиқаришнинг икки жиҳати мавжуд:

қарор қабул қилиш – ақлий фаолият бўлиб, у йиғилган далилларни баҳолаш ва узил-кесил юридик тавсифлашда ифодаланади. Натижада юридик ишдаги тарафлар учун юридик аҳамиятга молик субъектив ҳуқуқ ёки мажбуриятлар вужудга келади;

ишнинг ҳал этилиши ифодаси бўлиб, юридик аҳамиятли ҳужжат – ҳуқуқ қўллаш ҳужжати ҳисобланади ва унда юқоридаги юридик ишни ҳал этиш бўйича амалга оширилган фаолият натижаси, томонлар учун вужудга келган юридик оқибатлар ўзининг ифодасини топади. Ҳуқуқ қўллаш ҳужжатлари ҳуқуқий тартибга солиш механизмида муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Лекин шу билан бирга, ҳуқуқни қўллаш оддийгина жараён эмас ва шунинг учун ҳам ҳуқуқшунос амалиётчи ходимларда муайян муаммоларни келтириб чиқаради. Масалан, Россияда бир неча йил олдин ўтказилган социологик тадқиқотларга кўра, “қайси масалалар ҳуқуқни қўллашда энг кўп қийинчилик келтириб чиқаради”, деган саволга сўровномада қатнашган жами 798 та ҳуқуқшунос (шулардан, 109 судья, 106 прокурор, 137 терговчи, 103 адвокат, 111 юрисконсульт, 115 нотариус, 119 суд пристави)ларнинг 28,1 фоизи биринчи ўринга ҳуқуқни шарҳлаш ва ҳуқуқни қўллаш нормалари мазмунини таҳлил қилишни қўйишган.

18,3 фоиз респондентлар қарор қабул қилишни, 17,6 фоиз ҳуқуқшунослар эса, ишнинг ҳолатини ўрганиш ва унга баҳо беришни муҳим, деб ҳисоблашган ҳамда 16,6 фоиз респондентлар қарор қилиш жараёни ва унинг ижросини назорат этишни бирламчи эканлигини эътироф этишган. Сўровномада қатнашган қолган респондентлар ҳуқуқни қўллаш жараёнининг бошқа босқичлари муҳим эканлигини кўрсатиб ўтишган”¹.

Юқорида келтириб ўтилган мисолдан ҳам кўриниб турибдики, ҳуқуқни қўллаш масаласи уни қўлловчи ваколатли субъектлардан етарлича назарий билимлар ва амалий тажрибаларга эга бўлишни тақозо этади.

Шундай қилиб, ҳуқуқни амалга оширишдек мураккаб ва масъул жараённинг муҳим шакли бўлган ҳуқуқни қўллаш жараёнида амалдаги ҳуқуқ нормалари аниқ бир юридик аҳамиятли вазиятга татбиқ этилиб, унинг натижасида ҳуқуқни қўллаш ҳужжати қабул қилинади.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнининг сўнгги босқичларида ҳуқуқни қўллаш ҳужжатининг бажарилишини таъминлаш чора-

¹ Певцова Е.А., Соколов Н.Я. Профессиональное суждение юристов о проблемах правоприменения //Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция, 2018. –№1. –С. 24-26.

тадбирларини кўриш ва унинг амалда бажарилишини назорат қилиш ишлари амалга оширилади.

3. ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ ҲУЖЖАТЛАРИ ТУШУНЧАСИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Маълумки, ҳуқуқни қўллаш жараёни ваколатли субъектларнинг расмий ёзма акт-ҳужжатни қабул қилиши билан яқунланади. Аниқ давлат органлари ва шахсларга нисбатан мажбурий, бажарилиши лозим бўлган ҳамда ҳокимий амр сифатида юзага келувчи ҳуқуқни қўллаш ҳужжатида давлатнинг кучи ва иродаси ўз аксини топади. Мазкур ҳужжатда қўйилган талабларни бажармаганлик учун айбдор шахс тегишли тартибда жавобгар бўлади.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари мураккаб ҳуқуқий воқелик бўлиб, улар иқтисодий ривожланиш даражасини ҳамда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий мақсадларини акс эттиради. Шу ўринда ҳуқуқни қўллаш ҳужжати тушунчасига таъриф беришдан олдин, ушбу тушунча юридик фанда бир хил талқин қилинмаслигини қайд этиш лозим. Масалан, ҳуқуқшунос олим З.М.Исломов ҳуқуқни қўллаш ҳужжатининг қуйидаги таърифини таклиф этган:

“Ҳуқуқни қўллаш акти – бу давлат-ҳокимият хусусиятига эга, индивидуал-белгиланган ҳужжат бўлиб, у ваколатли субъект томонидан субъектив ҳуқуқлар ёки юридик мажбуриятлар мавжудлиги ёки йўқлигини аниқлаш ҳамда тегишли ҳуқуқий нормалар асосида ва уларнинг норматив амалга оширилиши манфаатини кўзлаб улар мезонини белгилаш мақсадида муайян иш юзасидан тузилади”¹.

Шунингдек, ҳуқуқшунос Р.Р.Палеханинг ёзишича, “ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари – реал ҳаётий ҳолатлар ва уларнинг юридик квалификация ўз аксини топган ҳуқуқни қўллаш субъектларининг ҳужжатларидир. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжати – бу ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг мажбурий таркибий қисми бўлиб,

¹ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т.: Адолат, 2007. – 916 б.

у мазкур жараённинг яқунловчи босқичи натижаларини акс эттиради¹.

“Н.Н.Вопленконинг фикрича эса, “ҳуқуқни қўллаш ҳужжати – бу ваколатли давлат органининг индивидуал-ҳокимий кўрсатмани ўз ичига олувчи юридик иш бўйича қароридир. Бошқача айтганда, расмий шаклда ифодаланадиган индивидуал аниқ давлат-ҳокимий кўрсатмалардир”².

Ҳуқуқшунос олим В.И.Леушиннинг таъриф беришича, “ҳуқуқни қўллаш ҳужжати – бу ваколатли давлат органи ёки мансабдор шахснинг юридик фактлар ва ҳуқуқ нормаси асосида чиқарадиган, конкрет шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ёки юридик жавобгарлиги доирасини белгилайдиган ҳуқуқий ҳужжатдир”³.

Демак, ҳуқуқни қўллаш ҳужжати – бу юридик иш бўйича муайян шахс(лар)нинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва уларнинг юридик жавобгарлик даражасини белгиловчи, юридик фактлар ва ҳуқуқ нормаларига асосланиб ваколатли орган ёки мансабдор шахс томонидан чиқариладиган ҳуқуқий акт.

Юқоридаги таърифлардан кўриниб турибдики, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини ҳар қандай субъект эмас, балки қонун билан қатъи белгилаб қўйилган ва махсус ваколатга эга бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларгина амалга оширадилар. Шу ўринда ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари аниқ ҳуқуқ субъектига йўналтирилган бўлишини таъкидлаш жоиз, ҳолбуки норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар эса кўпчиликка қаратилган бўлади. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари ҳуқуқ нормаларида мустаҳкамланган қоидаларни аниқ ҳолатга, вазиятга қўллаш демакдир. Бунда аниқ ҳуқуқ субъектининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари конкретлаштирилади ёки ҳуқуқ субъектининг жавобгарлик доираси белгиланади.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнининг мантикий ҳуқуқий якуни сифатида ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари тегишли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан аниқ бир ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган масалани ҳал этиш юзасидан қабул қилиниши. Маълумки,

¹ Қаранг: Палеха Р. Р. Природа правоприменения как особой формы реализация права: Автореф... дисс. канд. юрид. наук. - Елец, 2006. – С.10.

² Қаранг: Вопленко Н.Н. Реализация права: Учебное пособие. – В.: ВГУ, 2011. – С.35.

³ Леушин В.И. Реализация и применение права. //Теория государства и права. –М.: Норма, 2012 –С.402.

инсон ва фуқаролар ижтимоий ҳаётда кўпгина масалалар бўйича тегишли субъектларга – давлат органлари ёки мансабдор шахсларга мурожаат этадилар ва улар эса ўз навбатида бу масалани ҳал этиб, тегишли қарорга келиб, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини чиқарадилар.

Шу жиҳатдан қаралганда, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари жуда кўп ва кенг масалалар бўйича қабул қилинишини қайд этиб ўтиш зарур. Жумладан, фарзанд туғилгани, кимнингдир вафот этганлиги, пенсия таъминоти, никоҳдан ўтиш, хусусий тадбиркорлик билан шуғулланиш, ер участкаси олиш каби минглаб ҳолатларда фуқаролар тегишли орган ва ташкилотларга мурожаат этадилар. Мазкур мисолдан кўриниб турибдики, бу масалаларнинг ҳал этилиши – махсус субъектларнинг, яъни давлат органи ёки мансабдор шахснинг ваколатли тарзда иштирокини, қарорини тақозо этади.

Юқоридаги фикрлар асосида ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг қуйидаги хусусиятларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан чиқарилиши;
- ҳужжатлар қатъий индивидуаллашганлиги, уларнинг муайян шахс ва вазиятларга нисбатан қаратилганлиги;
- давлат томонидан таъминланиши;
- ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг бир маротаба қўлланилиши ва шу билан ўз вазифасини тамомлаши.

Шу ўринда ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари мазмунан ва шаклан жуда хилма-хиллиги туфайли адабиётларда уларнинг турли-туман таснифлари келтириб ўтилганлигини этироф этиш ўринлидир. Россиялик ҳуқуқшунос олима Л.А. Морозова ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг қуйидаги таснифини келтириб ўтган:

1. Ижтимоий муносабатларни тартибга солиш хусусиятига кўра ижро этувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи актларга бўлинади. Ижро этувчи (ҳуқуқ белгилловчи) ҳуқуқни қўллаш актлари субъектларининг ҳуқуқий хулқ-атвори билан боғлиқ аниқ ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келишини тасдиқлайди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи актлар профилактика мақсадида ёки ҳуқуқ нормаларини содир этилиши мумкин бўлган

ҳуқуқбузарликлардан қўриқлайди. Масалан, тергов, суд ва прокуратура органлари актлари.

2. Ҳуқуқни қўллаш субъектларига кўра давлат бошлиғининг актлари, ҳукумат актлари, юрисдикция органлари актлари ва давлат бошқаруви актларига бўлинади.

3. Шаклига кўра Президентнинг норматив хусусиятга эга бўлмаган фармонлари, буйруқлар, баённомалар, қарорлар ва бошқалар.

4. Қабул қилиш (жараёни) усулига кўра актлар коллегиял ва индивидуал бўлиши мумкин.

5. Ҳуқуқий аҳамиятига кўра ҳуқуқни қўллаш актлари асосий ва ёрдамчи актларга бўлинади. Асосийларга одатда судларнинг фуқаролик ишлари бўйича қарорлари, ҳукмлар, ижтимоий таъминот органининг пенсия тайинлаш тўғрисидаги қарори киради. Ёрдамчи актлар гуруҳини воқеа жойини кўздан кечириш баённомаси, юзлаштириш, тиббий экспертиза тайинлаш тўғрисида суднинг қарори, даврони таъминлаш учун мулкни таъқиққа олиш ва бошқалар ташкил қилади.

6. Ҳуқуқни қўллаш қарорини ифодалаш усулига кўра актлар қуйидагича бўлинади:

а) актлар – ҳужжатлар;

б) актлар – ҳаракатлар (масалан, гувоҳни суд залидан чиқариб юбориш);

в) актлар – белгилар (йўл белгилари, таъқиқловчи ҳудудни белгилаш).

7. Амалда бўлиш вақтига кўра, актлар бир марталик (бир вазиятда) амалда бўлувчи (масалан, жамоат транспортида чиптасиз юрганлик учун назоратчи томонидан ундириладиган жарима) ва узоқ вақт амалда бўладиган (масалан, белгиланган пенсияни тўлаш, суд ҳукмининг амал қилиши) актлар бўлиши мумкин”¹.

Айни пайтда ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини ижтимоий муносабатларга таъсири характериға кўра: регулятив-тартибга солувчи ва қўриқловчи – муҳофаза этувчи ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига бўлиш мумкин. Регулятив характердаги ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари регулятив нормалар диспозициясини амалга

¹ Морозова Л.А. Теория государства и права. Учебник. –М.: Эксмо, 2010. –С. 255-256.

оширишни таъминлайди ва томонларнинг ҳуқуқ ёки мажбуриятларини ўрнатади ёки тасдиқлайди.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини, шунингдек уларни қабул қилган субъектларга қараб ҳам таснифланади: 1) давлат органларининг ҳужжатлари; 2) жамоат бирлашмаларининг ҳужжатлари. Давлат органлари ҳужжатлари ҳам ўз навбатида қуйидаги турларга ажратилиши мумкин: давлат бошқарув органлари ҳужжатлари, қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг индивидуал характердаги ҳужжатлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ҳамда бошқа марказий идораларнинг индивидуал ҳужжатлари, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг индивидуал ҳужжатлари, суд органлари ҳужжатлари, прокуратура органлари ҳужжатлари, нотариат органлари ҳужжатлари ва бошқалар.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини ҳуқуқни қўллаш жараёнидаги аҳамиятига қараб ёрдамчи ва асосий ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига бўлиш мумкин. Масалан, суднинг жиноий иш юзасидан чиқарган ҳукми асосий ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари сирасига кирса, суднинг экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарори эса қўшимча ҳуқуқни қўллаш ҳужжати ҳисобланади¹.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг энг кўп тарқалгани албатта, бу алоҳида ҳужжат шаклидагисидир. Бундай ҳужжатларга мисол тариқасида суднинг ажрими, суднинг ҳукми, никоҳдан ўтганлик ҳақидаги гувоҳнома ва бошқаларни келтириш мумкин. Иккинчи кўринишдаги ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига эса, текшириш натижаларини прокуратурага ошириш ҳақидаги резолюция, ёки айблов хулосасига прокурорнинг резолюцияси ва бошқаларни киритиш мумкин. Айрим ҳолларда ҳуқуқни қўллаш оғзаки шаклда бўлиши мумкин, масалан, суд залидан гувоҳни чиқариб юбориш кабилар.

Бундан ташқари, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини яна индивидуал ва умумий аҳамиятли ҳужжатларга ҳам бўлиш мавжуд. Индивидуал ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари аввалдан аниқ бўлган конкрет шахсларга тааллуқли бўлади, масалан, пенсия тайинлаш, никоҳдан ўтиш, суднинг ҳал қилув қарори, ҳукми ва

¹ Малько А.В. Проблемы правовых средств. / Проблемы теории государства и права. – М.: Юристь, 2016. – С.359.

ҳоказолар. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг аксарияти мана шу гуруҳга киради.

Шунингдек, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини бир марта ҳаракат қилувчи ҳужжатларга ва ҳаракати муайян вақт давом этадиган ҳужжатларга ажратиш мумкин. Биринчисига мисол тариқасида, хайфсан эълон қилиш тўғрисидаги буйруқ, орден ёки медаль билан мукофотлаш ҳақидаги фармон кабиларни келтириб ўтиш мумкин бўлса, иккинчисига, олий ўқув юрти талабаси сафига қабул қилиш тўғрисидаги буйруқ, пенсия тайинлаш ҳақидаги қарор кабиларни киритиш мумкин. Уларнинг ҳаракати узоқ давом этади ёки даврий равишда қайтарилиб турилади.

Юридик манбаларда ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари қуйидагича бўлинган: ҳуқуқни қўллашни амалга оширувчи субъектларга нисбатан; ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини ҳуқуқий тартибга солиш предметига нисбатан; ҳуқуқни қўллаш фаолиятининг шаклига нисбатан; функционал белгисига нисбатан; ташқи ифодаланиш шаклига нисбатан; юридик аҳамиятига нисбатан; ҳаракат вақтига нисбатан.

Ушбу тасниф ичида ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларини ташқи ифодаланиш шаклига қараб ажратиш алоҳида эътиборга лойиқ. Чунки улар ифодаланиши ўз хусусиятига эга бўлганлиги боис, уларни махсус тарзда кўриб чиқиш зарур.

Демак, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари ушбу мезонга кўра ҳужжат-ҳужжатларга ва акт – ҳаракатларга бўлинади. Ҳуқуқ қўлловчи акт-ҳужжат бу – ваколатли давлат органи томонидан тегишли тартибда ва шаклда расмийлаштирилган, ёзма шаклдаги ҳужжат ҳисобланади. Унда ишнинг ҳолатлари батафсил мустаҳкамланади. Акт-ҳужжатлар турлича тузилишга эга. Бундай бўлишининг боиси – кўрилаётган ишнинг ва у бўйича чиқариладиган қарорнинг аҳамияти ва ҳуқуқни қўлловчи органнинг мақоми билан боғлиқдир.

Акт-ҳужжатларни тузилишига қараб, қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: а) тўртта асосий қисмни, яъни кириш қисми, баёний қисм, асослантирувчи қисм ва хулоса қисмидан иборат бўлиши мумкин (масалан, суднинг ҳукми, ҳал қилув қарори ва бошқа актлар); б) уч қисмдан иборат бўлган, яъни кириш, баёний ва хулоса қисмдан иборат тарзда бўлган ҳужжатлар (тергов ва

маъмурий органлар томонидан қабул қилинадиган баёнлар); в) икки қисм – кириш ва хулоса қисмидан иборат бўлган ҳужжатлар (муайян ҳаракатларни содир этишга рухсат берувчи ҳужжатлар); г) юқорида кўрсатилган қисмларга эга бўлмаган, бироқ тегишли мансабдор шахснинг “ижро этилсин”, “рад этилсин”, “тасдиқлансин” каби буйруқ-резолюцияларига эга бўлган акт-ҳужжатлар.

Таъкидлаш жоизки, баъзи ҳолларда ваколатли субъектнинг айрим белгили ҳаракатлари ҳам ҳуқуқни қўллаш акти ўрнини босиши мумкин. Масалан, чорраҳада турган йўл ҳаракати хавфсизлиги ходимининг қўлидаги махсус таёқчаси ҳаракати йўловчи ва транспорт учун юридик аҳамиятга эга бўлиши мумкин¹.

Юридик адабиётларда бундай ҳуқуқни қўллаш актлари конклюдент актлар, деб юритилади. Бундай ҳужжатлар ҳам худди ёзма ҳуқуқни қўллаш ҳужжати каби юридик аҳамиятга молик ва юридик оқибатлар туғдиради. Уларни бажармаслик, тегишлича интизомий, маъмурий, моддий ва жиноий жавобгарликка олиб келиши мумкин. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг турли таснифлари уларнинг мазмун ва моҳиятини тўла тушуниб етишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари ўз мазмунига кўра жуда хилма-хил бўлиб, инсонлар ва турли тузилмалар ўртасидаги аҳамиятли муносабатларнинг аксари қисмини ўз ичига қамраб олади. Юқоридагиларга асосланиб шундай фикрга келиш мумкинки, ҳуқуқнинг жамиятда тутган ўрни, ижтимоий қиймати, оқибат натижада ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларида ўзининг ифодасини топади, яъни юридик мазмундаги ҳолатларга конкрет ҳуқуқ нормаси татбиқ этилиши орқали юридик масала ҳал этилади ва шу тариқа ҳуқуқнинг пировард мақсади – ижтимоий муносабатларни тартибга солиш натижасида жамиятда барқарорлик ва адолат ўрнатилади.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига бир қатор талаблар қўйилади. Бундай талаблар қаторида ҳар қандай ҳуқуқни қўллаш

¹ Пулатова Н.С. Юридик воситалар - ҳуқуқий тартибга солиш механизмининг таркибий элементи сифатида // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. –Тошкент: 2009. –№3–4. –Б. 87–90.; Пулатова Н.С. Ҳуқуқий тартибга солиш механизмида суд ҳужжатларининг тутган ўрни // Ёш олимларнинг илмий мақолалар тўплами.–Тошкент: ТДЮИ, 2010. –№4. –Б. 3–9.

ҳужжати албатта, ҳар жиҳатдан асосланган бўлиши кераклиги, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини қабул қилишда қонунийлик талабига риоя этилиши лозимлиги, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини қабул қилишда мақсадга мувофиқлик тамойилига амал қилиш зарурлиги кабиларни кўрсатиб ўтиш мумкин¹.

Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари асослантирилганлик, қонунийлик ва мақсадга мувофиқлик тамойиллари талабларига жавоб бериши лозим.

4. ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЗИДДИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШ УСУЛЛАРИ

Давлат ижтимоий ҳаётнинг муҳим соҳаларига ҳуқуқий таъсир ўтказиш, яъни ушбу соҳалар доирасида юзага келадиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш орқали келиб чиқиши мумкин бўлган турли хил зиддиятли ҳолат ва бўшлиқларнинг олдини олиб боради.

“Коллизия” (лотинча *collisio*-тўқнашув) – қарама-қарши кучларнинг, ҳаракатларнинг, манфаат ва қарашларнинг тўқнашуви маъносини англатади. Бир сўз билан айтганда, коллизия – бу конфликт, номувофиқлик, тафовут, зиддиятдир.

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги коллизиялар – бу муайян турдаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги тафовут, қарама-қаршилиқ, номувофиқлик ва зиддиятлардир.

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги коллизиялар ҳуқуқни тушунишда турли хил ёндашувлар, қарашларнинг мавжудлигида ва миллий ҳуқуқ тизим доирасидаги турли нормаларнинг тўқнашувида юзага келади.

Миллий қонунчилигимиздаги коллизияларнинг қуйидаги турларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Қонунлар ва қонун ости ҳужжатлар ўртасидаги коллизиялар. Агарда, мазкур турдаги коллизиялар юзага келса, масала қонун фойдасига ҳал этилади. Чунки қонун юқори

¹ Қаранг: Малько А.В. Проблемы правовых средств / Проблемы теории государства и права. –М.: Юристь, 2016. –С.359.

юримдик кучга эга ва унинг устунлиги таъминланиши лозим (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 ва 16-моддалари). Бир мавзуга оид бир неча қонун (ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат) мавжуд бўлса ҳамда улар бир-бирига зид бўлиб қолса, муддати бўйича кейинроқ қабул қилинган қонун (ҳужжат) қоидалари амал қилади.

2. Конституция билан бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизиялар. Бундай юримдик ихтилофлар Конституция фойдасига ҳал этилади, чунки Конституция барча қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан олий юримдик кучга эга. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 16-моддасида мустаҳкамланганидек, “бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас”.

3. Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари ўртасида келиб чиқиши мумкин бўлган коллизиялар. Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига зид бўлиши мумкин эмас (74-модда). Ўзбекистон Республикаси қонунлари Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида ҳам мажбурийдир. Шундай қилиб, Қорақалпоғистон Республикасининг Конституцияси Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари эса Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига тўла мос бўлиши шарт.

4. Мамлакатнинг миллий қонунчилиги нормалари билан халқаро ҳуқуқ нормалари ўртасидаги коллизиялар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасида мустаҳкамланганидек, Ўзбекистонда халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлиги тан олинади¹.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни фақат ҳуқуқ нормалари ўртасидаги тўқнашув, деб ҳисоблаш ҳам тўғри бўлмайди. Чунки ушбу тушунчага нисбатан бундай

¹ Худойбердиев А.Қ. Миллий қонунчилигимизда коллизия масалалар // Юримдик конфликтларни олдини олиш ва уларни ҳал этиш механизмини такомиллаштириш муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси тўплами.– Тошкент: ТДЮИ, 2013. – Б.106-107.

чекланган ёндашув коллизия ҳодисасини илмий тадқиқ этиш доирасини анча торайтиради. Бинобарин, “мос келмаслик” сўзининг мазмуни доираси “зиддият” (коллизия) тушунчасининг мазмунидан кенгроқ масалаларни ўз ичига қамраб олади. Шу жиҳатдан олганда, қонунчиликдаги коллизиялар ҳам зиддиятлар шаклида, ҳам ҳуқуқ нормалари ўртасидаги фарқлар кўринишида намоён бўлиши мумкинлигини қайд этиш жоиз¹.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизиялар тушунчаси юзасидан юқорида келтириб ўтилган ёндашувларни умумлаштирган ҳолда мазкур тушунчага тор ва кенг маънода таъриф бериш лозим. Тор маънода норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизиялар деганда, икки ва ундан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги зиддиятларни тушуниш мумкин. Кенг маънода эса, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизия деганда, бир хил ёки ўхшаш бўлган ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги, шунингдек ҳуқуқни қўллаш ҳамда давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида юзага келадиган зиддият ёки тафовутларни тушуниш лозим.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизия тушунчасининг мазмуни ва ҳуқуқий табиати юзасидан хулоса қилар эканмиз, бунда мазкур салбий ҳодисанинг турли кўринишларда намоён бўлишини ҳам қайд этиш лозим бўлади. Бинобарин, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизиялар тушунчасига нисбатан ёндашувларнинг кўп жиҳатлилиги ва хилма хиллиги уларни муайян тарзда таснифлаш заруратини келтириб чиқаради. Бундан ташқари, қонунчиликдаги коллизияларнинг юридик табиатини очишда унинг турли хил кўринишларда намоён бўлишини ҳам эътибордан четда қолдирмаслигимиз лозим.

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги коллизияларнинг белгилари қуйидагилар ҳисобланади:

- жамият ижтимоий ривожланишида объектив тарзда юзага келадиган қарама-қаршилик ва зиддиятлар билан боғлиқ;
- ўзининг формал характерга эгаллиги;

¹ Saydullaev Sh., Ergashev M. Yuridik konfliktologiya. O'quv qo'llanma – T.: TDYU, 2018. – B.48.

– муайян турдаги ижтимоий муносабатларнинг бир қатор ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ҳолдагина юзага келиши;

– ҳуқуқ субъектларининг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш жараёнида муайян қийинчиликларни келтириб чиқариши ва бошқалар.

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги коллизияларнинг келиб чиқишига қуйидаги омилларни сабаб сифатида кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, объектив, яъни ижтимоий муносабатларнинг доимий тарзда ривожланиб ва ўзгариб бориши натижасида юзага келади. Бунда ҳуқуқ ижодкори доим ҳам тегишли ўзгаришларга мос равишда ҳуқуқ нормаларини шакллантириб боришга улгурмаслиги мумкин. Иккинчидан, субъектив, яъни етарли тарзда ҳуқуқий маданият, демократик анъаналар ва тажрибанинг мавжуд эмаслиги; қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сифат даражаси пастлиги; ҳуқуқдаги бўшлиқларнинг мавжудлиги; ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнининг лозим даражада мувофиқлашмаганлиги; норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қатъий ва тўлиқ тизимлаштирилмаганлиги; тегишли давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятидаги камчиликлар; бюрократизм ва бошқа омилларда юзага келиши мумкин.

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги коллизияларнинг Конституция ва бошқа қонун ҳужжатлари, қонунлар ва қонуности ҳужжатлари, бир орган томонидан қабул қилинган турли ҳужжатлар, турли хил органлар томонидан қабул қилинган ҳужжатлар ҳамда умумий ва махсус ҳужжатлар ўртасида юзага келадиган турларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги **коллизияларни ҳал этиш йўллари** ҳамда усул ва воситалари тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамлаб қўйилади. Шу боис қонунчиликда белгиланмаган восита ва усуллар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш механизмига кирмайди.

Тегишли адабиётларни таҳлили асосида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш механизмига

қуйидагича таъриф бериш мумкин: қонунчиликдаги коллизияларни ҳал этиш механизми – бу норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги зиддиятларни енгиб ўтиш ва ҳал этишга қаратилган ўзаро алоқадор юридик воситалар ва усулларнинг йиғиндисидир¹.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш механизми муайян элементлардан ташкил топган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

– норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш субъектлари (масалан, ҳуқуқ ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқ нормаларини шарҳлаш субъектлари ва бошқалар);

– норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни тугатиш ва ҳал этишга асос бўлиб хизмат қилувчи тамойиллар ва нормалар;

– норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш жараёнида тегишли субъектлар ўртасида юзага келадиган коллизия-ҳуқуқий муносабатлар;

– норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш усул ва тартиблари;

– норматив-ҳуқуқий ҳужжат, ҳуқуқни қўллаш ёки шарҳлаш акти кўринишида намоён бўладиган ва қонун ҳужжатларидаги коллизияларни ҳал этишга қаратилган хулосавий ҳужжатлар.

Юқорида қайд этиб ўтилган элементлар, биргаликда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этишнинг динамик механизмини ташкил қилади.

Ўз навбатида, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш қуйидаги усулларда амалга оширилади:

- ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш жараёнида;
- қонунчиликни тизимлаштириш орқали;
- қонунчилик ҳужжатларини уйғунлаштириш;
- норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни шарҳлаш;
- суд ҳамда музокара тартиблари ва бошқалар.

Ҳуқуқшунос олим Х.Т.Одилқориевнинг фикрича, юридик коллизияларни ҳал этишнинг энг кенг тарқалган усуллари қуйидагилардан иборат: 1) шарҳлаш; 2) янги ҳуқуқий ҳужжатни

¹ Saydullaev Sh., Ergashev M. Yuridik konfliktologiya. O'quv qo'llanma – T.: TDYU, 2018. –B.53.

қабул қилиш; 3) эски ҳужжатни бекор қилиш; 4) амалдаги ҳуқуқий ҳужжатга ўзгартиш ёки аниқликлар киритиш; 5) ишларни суд тартибида, маъмурий процедура воситасида кўриш; 6) қонунчиликни тизимлаштириш, юридик нормаларни ўзаро мувофиқлаштириш; 7) музокаралар олиб бориш, келишув комиссияларини тузиш; 8) конституциявий одил судлов; 9) назария билан амалиётнинг оқилона алоқадорлигини ташкил этиш (таъминлаш); 10) халқаро процедуралар¹.

Таъкидлаш жоизки, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этиш усуллари тизимида ҳуқуқ ижодкорлиги ўзининг самарадорлиги ва ҳуқуқий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эгалиги билан алоҳида ажралиб туради. Ҳуқуқ ижодкорлиги ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга соладиган ҳамда ўрнатиш бўйича расмий мақомга эга бўлган умуммажбурий нормаларни ягона ва мақсадга мувофиқ тизим сифатида яратиш ва ривожлантириш жараёнидир. Ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида янги ҳуқуқ нормалари ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Бунда биринчи навбатда, давлат фаолиятининг белгиланган вазифалари ўз ифодасини топади.

Маълумки, ҳуқуқ ижодкорлиги коллизияларни бартараф этишнинг қонун ҳужжатлари асосида амалга ошириладиган усулидир. Айти пайтда, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияларни ҳал этишнинг мазкур шакли ўз ичига қуйидаги ҳуқуқий воситаларни қамраб олади:

– муайян норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги коллизияга киришаётган бир ёки бир нечта нормаларни бекор қилиш;

– янги ҳуқуқ нормасини (норматив-ҳуқуқий ҳужжатни) яратиш ва шу асосда зиддиятли нормаларни ўз кучини йўқотган, деб топиш;

– амалда бўлган ҳуқуқ нормасига (норматив-ҳуқуқий ҳужжатга) ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

– коллизия нормаларни чиқариш ва бошқалар².

¹ Odilqoriev X. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018. – B.428.

² Эргашев М.М. Қонунчиликдаги коллизиялар ва уларни ҳал этиш механизми. –Т.: ТДЮИ, 2013. – Б.15.

МАВЗУГА ОИД ТАҚДИМОТЛАР

ҲУҚУҚНИ АМАЛГА ОШИРИШ

– бу давлат томонидан юридик жиҳатдан мустақкамланган ва кафолатланган имкониятларнинг амалга оширилиши бўлиб, ҳуқуқ нормаларини жисмоний ва юридик шахслар фаолиятида ҳаётга татбиқ этилишидир.

2. Ҳуқуқни амалга ошириш шакллари: риоя этиш, ижро этиш, фойдаланиш ва қўллаш

ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИГА РИОЯ ҚИЛИШ

- Риоя этиш орқали тақиқловчи нормалар амалга оширилади. Ушбу шаклнинг моҳияти тақиқланган ҳаракатларни содир этишдан пассив ҳолатда ўзини тийишдан иборат

ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ БАЖАРИШ

- Ҳуқуқни амалга оширишнинг ушбу шакли ҳуқуқ субъектларидан мажбурий кўрсатмаларни ҳаётга жорий этиш билан боғлиқ фаол ҳаракатларни талаб қилади

ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

- Ҳуқуқдан фойдаланиш шахсга берилган ҳуқуқларини амалга оширишга йўналтирилган

ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ЖАРАЁНИ БОСҚИЧЛАРИ

1. • ҳуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозим бўлган юридик ишнинг фактик томонини ўрганиш ва ўрнатиш
2. • кўрилаётган юридик ишга мос келадиган ҳуқуқ нормасини танлаб олиш
3. • кўрилаётган юридик ишга мос келадиган ҳуқуқ нормасининг мазмунини аниқлаш ва уни шарҳлаш
4. • кўрилаётган масалага оид танлаб олинган ҳуқуқ нормаларининг қўлланиш актини чиқариш
5. • ҳуқуқни қўллаш акти чиқарилгандан сўнг, унинг бажарилишини таъминлаш чора-тадбирларини кўриш
6. • ҳуқуқни қўллаш актининг амалда бажарилишини текшириш ва унинг устидан назорат ўрнатиш

Қонун ҳужжатлари ўртасидаги зиддиятлар ва уларни ҳал этиш йўллари

ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЗИДДИЯТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

- 1
 - жамият ижтимоий ривожланишида объектив тарзда юзага келадиган қарама-қаршилик ва зиддиятлар билан боғлиқ
- 2
 - ўзининг формал характерга эгаллиги
- 3
 - муайян турдаги ижтимоий муносабатларнинг бир қатор ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган ҳолдагина юзага келиши
- 4
 - ҳуқуқ субъектларининг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш жараёнида муайян қийинчиликларни келтириб чиқариши ва бошқаларда.

ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ ЎРТАСИДАГИ КОЛЛИЗИЯЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ

зиддиятли ҳужжатлар ўрнига янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш

зиддиятли ҳужжатлардан биттасини бекор қилиш

жорий ҳужжатга ўзгартириш ва аниқлик киритиш

коллизия ҳолатларида юзага келадиган баҳсларни кўриб чиқишнинг суд тартибини ўрнатиш

ҳуқуқ нормалари ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш мақсадида мазкур нормаларни шарҳлаш

Муаммоли саволлар

1. Маълумки, тегишли қонунчиликда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг турлари ва уларни қабул қилиш ваколатига эга бўлган субъектлар қатъий белгилаб қўйилган. Шу билан бирга, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тегишли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан муайян ишга нисбатан қарор чиқариш (қўллаш) жараёнида ҳаётга татбиқ этилади. Мазкур жараёнда норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг мазмунида кўрсатилган қоидалар баъзан реал ҳаётий вазиятларга ёки ижтимоий муносабатларга муайян маънода мос келмаслиги ҳам мумкин.

Шундай вазиятда айрим ҳуқуқни қўлловчи субъектлар ҳуқуқни қўллаш ҳужжатида акс этган казуал шарҳ ва ҳуқуқ ижодкорлиги субъекти томонидан яратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжат мазмуни ўртасида тафовут юзага келса, қайси бири ҳуқуқий жихатдан устувор аҳамиятга эгаллиги бўйича муаммога дуч келадилар.

Сизнингча, масала қандай ҳал этилиши керак? Вазиятга ҳуқуқий баҳо беринг ва унинг ечимини топинг.

2. Турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг юридик кучи бўйича ўзаро нисбати Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилган органларнинг ваколати ва ҳуқуқий мақомига, ушбу ҳужжатларнинг турларига ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинган санага мувофиқ белгиланади.

Ҳуқуқни қўллаш жараёнида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро нисбати муҳим аҳамият касб этади. Амалдаги қонунчиликда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўзаро нисбатига оид нормалар етарлича ўз ифодасини топган. Хусусан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасида тафовут бўлган тақдирда, юридик жихатдан юкорида турувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжат қўлланилиши белгилаб қўйилган.

Аммо, юридик амалиётда тенг юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, яъни қонунлар, вазирлик, давлат қўмитаси ёки бошқа идораларнинг қарорлари ўртасида ҳам тафовутлар юзага келиб туради.

Сизнингча, юқорида келтириб ўтилган вазият юзага келган тақдирда, масала қандай ҳал қилиниши лозим?

Вазиятга ҳуқуқий баҳо беринг ва унинг ечимини топинг.

3. Ҳуқуқни татбиқ этиш замон билан ҳамнафас кечадиган мураккаб жараён дир. Унда нафақат субъектив ҳуқуқ ва юридик мажбурият эгалари, балки турли органлар – ҳуқуқ ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш органлари тимсолида давлат ҳам иштирок этиши намоён бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳуқуқни ижтимоий ҳаётга жорий қилиш жараёни сифатида тушуниладиган ҳуқуқни қўллаш, ҳуқуқни амалга оширишнинг юридик механизмларидан ҳамда амалдаги ҳаётий муносабатлар юридик шаклга кирган бевосита ҳуқуқни амалга ошириш шаклларида ташкил топади.

Ҳуқуқни амалга оширишда давлат органларининг иштирокини муҳокама қилинг ва мисоллар орқали фикрингизни исботланг.

4. Юридик адабиётларда ҳуқуқни амалга ошириш субъектлари сифатида икки шаклни, яъни индивидуал ва жамоа шаклини ажратиб кўрсатиш мумкин. Агар ҳуқуқлар норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустақамланишини эътиборга оладиган бўлсак, ҳуқуқни амалга ошириш субъекти сифатида мансабдор шахслар ҳам эътироф этилади.

Ҳуқуқни амалга оширишнинг субъектлар доирасини муҳокама қилинг ва мисоллар келтириб ўтинг.

5. Маълумки, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонунга мувофиқ, Конституция ва қонунлар бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан устун ҳисобланади. Ҳуқуқни қўллаш жараёнида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг бири-бирига зидлиги, улар ўртасида тафовут ҳолатлари ҳам аниқланиб турилади. Уларни ҳал этишнинг бир қатор усуллари мавжуд.

Масалани атрофлича таҳлил қилинг ва юридик коллизияларни бартараф этиш усулларига мисоллар келтиринг.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонунининг 8-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг қонунлари энг муҳим ва барқарор ижтимоий муносабатларни тартибга солади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан ёки референдум ўтказиш йўли билан, шунингдек конституциявий қонунлар тарзида ҳам қабул қилиниши мумкинлиги, кодекслар эса қонунлар билан тасдиқланиши белгилаб қўйилган. Аммо, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг 5-моддасида ушбу қоидалар ўз аксини топмаган. Ҳуқуқни қўллаш жараёнида қонун нормаларига кодекс нормалари мос келмайдиган ҳолатларни ҳам учратиш мумкин. Агар, юридик амалиётда шундай ҳолатлар юзага келадиган бўлса, масала қандай ҳал этилади.

Вазиятга ҳуқуқий баҳо беринг ва масаланинг ечимини топинг.

7. Юридик адабиётларда ҳуқуқни амалга оширишнинг тўрт шаклини фарқлаш кераклиги кўрсатилиб, унинг асосий шаклларида бири сифатида ҳуқуққа риоя этиш келтириб ўтилади. Ҳуқуққа риоя этиш орқали тақиқловчи нормалар амалга оширилиб, бу шаклнинг моҳияти тақиқланган ҳаракатларни содир этишдан пассив ҳолатда ўзини тийишдан иборатлиги белгиланган. Лекин, шахслар қонун –қоидаларга қўндалик ҳаётда риоя этишлари учун ҳар доим ҳам тақиқловчи нормаларнинг мавжудлиги шарт эмаслигини кўришимиз мумкин.

Ҳуқуқни амалга ошириш шакли сифатида ҳуқуққа риоя этишнинг ўзига хос жиҳатлари нимада? Масаланинг ечимини топинг ва амалиётдан мисоллар келтириб ўтинг.

8. Маълумки, ҳуқуқни қўллаш жараёни уч асосий босқичдан иборат. Булар –муайян ишнинг фактик ҳолатини аниқлаш, иш бўйича ҳуқуқий ҳолатни аниқлаш ва иш юзасидан қарор қабул қилиш босқичлари. Сизнингча, ҳуқуқни қўллаш жараёни биринчи босқичининг мақсади нима?

Масаланинг ечимини топинг ва ҳуқуқни қўллаш биринчи босқичининг иккинчи ва учинчи босқичлар учун амалий аҳамиятини кўрсатиб беринг.

9. Ҳуқуқни қўллаш – ваколатли ҳуқуқ субъектлари томонидан ҳуқуқ нормаларида мустаҳкамлаб қўйилган талабларни амалга оширишга қаратилган фаолиятдир. Маълумки, ҳуқуқни қўллаш жараёни муайян ишни ҳал этиш ва ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини чиқариш билан якунланади. Сизнингча, ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг қандай турлари мавжуд? *Саволга жавоб беринг ва юридик амалиётдан мисоллар келтиринг.*

10. Қонун ҳужжатлари ўртасидаги зиддиятлар ҳуқуқни тушунишдаги турли ёндашувлар, қонун ҳужжатлари етарли даражада мониторинг қилинмаслиги ва миллий ҳуқуқ тизимидаги турли нормалар ўртасидаги номувофиқлик натижасида юзага келади. Сизнингча, қонунчиликдаги зиддиятларни бартараф этишнинг қандай усуллари мавжуд?

Саволга жавоб беринг ва амалий мисоллар келтириб ўтинг.

ТЕСТЛАР

1. Ҳуқуқни амалга ошириш тушунчаси доирасига қайси жавоб тегишли эмас?

- а) * субъект томонидан диний-ахлоқий меъёрларда кўрсатилган имкониятлардан фойдаланиш
- б) тегишли давлат органларининг ҳуқуқ меъёрлари талабларни амалга оширишга қаратилган фаолияти
- в) ҳуқуқ меъёрларида кўрсатилган ҳуқуқ субъектларининг реал фаолиятида ва ўзини тутишда мужассам бўлиши
- г) ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқ меъёрлари томонидан ман этилган ҳаракатларни амалга оширмасликлари

2. Ҳуқуқ нормаларини қўллаш деганда нимани тушунасиз?

- а) * ваколатли органлар ёки мансабдор шахслар томонидан индивидуал қарорни тайёрлаш ва уни қабул қилиш билан боғлиқ бўлган ҳокимий фаолият
- б) ҳаётга татбиқ этиш билан боғлиқ бўлган мажбурият юкловчи қонунларни фаол ҳаракатлар билан бажариш
- в) ҳуқуқий муносабатлар қатнашчиларининг ўз ҳуқуқларидан фойдаланиши
- г) одат нормаларида белгиланган мажбуриятларни бажариш ва ман этилган ҳаракатларни содир этмаслик

3. Ҳуқуқ нормаларидан фойдаланиш деганда нимани тушунасиз?

- а) * ижтимоий муносабатлар қатнашчиларининг тегишли нормаларда назарда тутилган ҳуқуқларидан фойдаланишни
- б) маълум юридик ишлар бўйича юридик фактлар ёки муайян ҳуқуқ нормаларига асосланиб чиқарилган қарорни
- в) ҳуқуқ нормаларида белгиланган мажбуриятларни бажариш ва ҳуқуқ нормалари ман этган ҳаракатларни содир этмасликни

г) ҳаётга татбиқ этиш билан боғлиқ бўлган мажбурият юкловчи нормаларни фаол ҳаракатлар билан бажаришни

4. Қуйидаги келтириб ўтилган мисоллардан ҳуқуқ нормаларини бажариш тўғри кўрсатилган жавобни топинг.

а) * мажбурият юкловчи ҳуқуқ нормаларини фаол ҳаракатлар билан бажариш

б) ҳуқуқ нормалари ман этган ҳаракатларни содир этмаслик

в) тегишли нормаларда назарда тутилган ҳуқуқлардан фойдаланиш

г) ваколатли органлар томонидан индивидуал қарорни тайёрлаш ва уни қабул қилиш билан боғлиқ бўлган ҳокимий фаолият

5. Субъектларнинг ҳуқуқий ҳолати бўйича ҳуқуқни амалга ошириш шаклини топинг.

а) * индивидуал ва жамоавий

б) мажбурий ва ўз хоҳиши бўйича

в) актив ва пассив

г) тўғри жавоб берилмаган

6. Қуйида келтириб ўтилган мисоллардан ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари тўғри кўрсатилган жавобни топинг.

а) * Президентнинг индивидуал фармони ва ҳоким қарори

б) ҳуқуқий одат ва суд ҳукми

в) сиёсий партия қарорлари ва қонун ости ҳужжати

г) нисбий белгиланган санкция ,муқобил санкция

7. Ҳуқуқ нормаларига риоя қилиш деганда нимани тушунасиз?

а) * ҳуқуқ нормалари ман этган ҳатти - ҳаракатларни содир этмасликни

б) ижтимоий муносабатлар қатнашчиларининг тегишли нормаларда назарда тутилган ҳуқуқларидан фойдаланишни

в) муайян юридик ишлар бўйича юридик фактлар ёки ҳуқуқ нормаларга асосан қарор қабул қилишни

г) мажбурият юкловчи қонунларни фаол ҳаракатлар билан бажаришни

8. Ҳуқуқни қўллашнинг асосий босқичлари тўғри белгиланган жавобни топинг.

а) ҳуқуқ нормаси билан тартибга солиниши лозим бўлган юридик ишнинг фактик томонини ўрганиш

б) юридик кучга эга бўлган тегишли қарор-ҳуқуқни қўллаш актини чиқариш

в) кўрилаётган юридик ишга мос келадиган ҳуқуқ нормасини таҳлил қилиш ва татбиқ этиш

г) * барча жавоблар тўғри

9. Ҳуқуқ нормасини амалиётга татбиқ этишдан асосий мақсад нима?

а) жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш

б) фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш

в) ижтимоий муносабатларни тартибга солиш

г) * барча жавоблар тўғри

10. Ҳуқуқни татбиқ этувчи субъектлар фаолияти хусусиятига кўра ҳуқуқни татбиқ этиш шакли берилмаган жавобни топинг.

а) * ҳуқуқ нормасини ўрганиш

б) ҳуқуқ нормасига риоя қилиш

в) ҳуқуқ нормасини қўллаш

г) ҳуқуқ нормасидан фойдаланиш

11. Ҳуқуқ нормаларини амалга ошириш шакллари белгиланган жавобни топинг.

а) * риоя қилиш, бажариш, фойдаланиш, ҳуқуқни қўллаш

б) ўрганиш, бажариш ва амалга ошириш

в) риоя қилиш, шарҳлаш ва ҳуқуқни татбиқ қилиш

г) ҳуқуқни ижод қилиш, қабул қилиш, қўллаш

12. Ҳуқуқни амалга ошириш деганда нимани тушунасиз?

- а) * давлат томонидан юридик жихатдан мустаҳкамланган ва кафолатланган имкониятларнинг амалга оширилиши бўлиб, ҳуқуқ нормаларини ижтимоий ҳаётга тадбиқ этилишидир
- б) фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун давлат томонидан ҳуқуқ нормасини қўллаш
- в) яратилган ҳуқуқ нормасини амалиётга тадбиқ қилиш, ижтимоий муносабатларни тартибга солишда синаб кўриш
- г) тўғри жавоб йўқ

13. Қуйида келтириб ўтилган мисоллардан ҳуқуқни амалга оширишнинг махсус шакли белгиланган жавобни топинг.

- а) * ҳуқуқни қўллаш
- б) ҳуқуқни шарҳлаш
- в) ҳуқуқни ижод қилиш
- г) ҳуқуқни муҳофаза қилиш

14. Қуйидаги жавоблардан қайси бири ҳуқуқни қўллашнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланмайди?

- а) * ҳуқуқни қўллаш ҳар доим давлат-ҳокимият фаолияти сифатида давлат номидан амалга оширилмайди
- б) ҳуқуқ нормаси уни қўллаш ваколатига эга бўлган органлар ёки мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади
- в) ҳуқуқни қўллаш давлат фаолиятининг муҳим бир шакли ҳисобланади
- г) ҳуқуқни қўллаш ҳар доим қонунларда аниқ белгилаб қўйилган тартибда амалга оширилади

15. Қайси ҳуқуқ субъектлари ҳуқуқни қўллаш ваколатига эга?

- а) * давлат органлари ва мансабдор шахслар
- б) жисмоний ва юридик шахслар
- в) барча инсон ва фуқаролар
- г) фуқаролар, фуқаролиги бўлмаганлар ва чет эл фуқаролари

16. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари ижтимоий муносабатларга ҳуқуқий таъсир этиш шаклига кўра қандай турларга бўлинади?

- а) * ижро этувчи ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи
- б) қўриқловчи ва фармойиш берувчи
- в) ижро этувчи ва ташкилий
- г) тарбияловчи ва жазоловчи

17. Юридик коллизиялар деганда нималарни тушунаси?

- а) қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари ўртасидаги зиддиятларни
- б) қонунчиликдаги номувофиклик ва қарама-қаршиликни
- в) Конституция ва жорий қонунлар ўртасидаги тафовутларни
- г) барча жавоблар тўғри

18. Қонунчиликда юридик коллизиялар вужудга келмаслиги учун аввало нимага катта эътибор қаратиш зарур?

- а) қонунчиликни тизимлаштиришга
- б) қонунчилик жараёнига
- в) қонунчилик техникасига
- г) зиддиятларни бартараф этиш техникасига

19. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига хос бўлган жавобни аниқланг.

- а) * ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари кўп марта қўлланилиб, кейинчалик қонун даражасига кўтарилади
- б) улар ваколатли органлар ва мансабдор шахслар томонидан чиқарилади
- в) ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари қатъий индивидуаллашган бўлиб, улар аниқ шахслар ва ҳодисаларга қаратилган бўлади
- г) ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг бажарилиши давлатнинг мажбурлов кучи билан таъминланади

20. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига қўйилган талаблар келтирилган тўғри жавобни топинг.

а) мазкур ҳужжатлар қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида қабул қилинган бўлса, уларга аниқ мос келиши

б) бу ҳужжатлар ҳуқуқни қўлловчи орган ёки мансабдор шахсинг ваколати доирасида қабул қилиниши

в) ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларига расмий тус берувчи барча зарур реквизитларга эга бўлиши

г) * барча жавоблар тўғри

21. Ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари қарорни ифодалаш усулига кўра қандай турларга бўлинади?

а) * қўриқловчи, муҳофаза этувчи

б) умумий ва хусусий

в) ижро ҳокимияти органлари ҳужжатлари; суд органлари ҳужжатлари

г) акт – ҳужжатлар, акт – ҳаракатлар

22. Ҳуқуқни амалга ошириш субъектларига кўра қандай турларга бўлинади?

а) * индивидуал ва жамоа томонидан

б) жисмоний ва юридик шахслар томонидан

в) фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган ва чет эл фуқаролари томонидан

г) давлат ва нодавлат органлари томонидан

23. Ҳуқуқни қўллаш деганда нимани тушунасиз?

а) * ваколатли ҳуқуқ субъектлари томонидан ҳуқуқни амалиётда татбиқ этишга қаратилган фаолият

б) жисмоний ва юридик шахслар томонидан ҳуқуқни бажарилиши

в) муайян шахс томонидан ўзининг ҳуқуқларини амалга оширилиши

г) барча ҳуқуқ субъектлари томонидан фаол ҳаракатларни амалга ошириш

24. Ҳуқуқни қўллашнинг қандай шакллари мавжуд ?

- а) ёзма
- б) оғзаки
- в) кўрсатма
- г) *барча жавоблар тўғри

25. Қуйида келтириб ўтилган ҳуқуқий ҳужжатлардан қайси бири ҳуқуқни қўллаш ҳужжати эмас?

- а) *қонун
- б) ҳукм
- в) буйруқ
- г) ажрим

26. Ижтимоий муносабатларни тартибга солиш хусусиятига кўра ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг қандай турлари мавжуд ?

- а) *ижро этувчи, муҳофаза қилувчи
- б) индивидуал, жамоавий
- в) нормал, легал
- г) фармонлар, қарорлар

27. Қабул қилиш усулига кўра ҳуқуқни қўллаш актлари қандай турларга бўлинади ?

- а) * коллегиял, индивидуал
- б) асосий, ёрдамчи
- в) давлат бошлиғининг актлари, ҳукумат актлари
- г) бир марталик, кўп марталик

28. Ҳуқуқий аҳамиятига кўра ҳуқуқни қўллаш ҳужжатлари қандай турларга ажратилади ?

- а) *асосий, ёрдамчи
- б) норматив, норматив бўлмаган
- в) индивидуал, коллегиял
- г) ижро этувчи, кўриқловчи

29. Қуйида келтириб ўтилган мисоллардан ёрдамчи ҳуқуқни қўллаш ҳужжатини топинг.

а) *тиббий экспертиза тайинлаш тўғрисидаги суднинг қарори

б) ижтимоий таъминот органининг пенсия тайинлаш тўғрисидаги қарори

в) суднинг муайян иш юзасидан чиқарган ҳукми

г) ҳокимнинг муайян масалани ҳал қилишга қаратилган буйруғи

30. Юридик коллизияларни ҳал этишнинг усуллари деганда нималарни тушунасиз?

а) * коллизияларни бартараф қилишга қаратилган восита, усул ва механизмларни

б) шарҳлаш, тузиш ва бекор қилишни

в) янги ҳуқуқий ҳужжатни яратиш, эскисига ўзгартиш киритиш ёки уни бекор қилишни

г) қонунчиликни ислоҳ қилишни, қонунчиликни тизимлаштиришни, имплементация қилишни

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР

1. Раҳбарий адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т., 2017. – 592 б.

5. Мирзиёев Ш.М. “Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир”. // Халқ сўзи, 2017 йил 8 декабрь.

6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси (22 декабрь 2017 йил). – Т.: Ўзбекистон, 2018.

7. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси (28 декабрь 2018 йил). – Т.: Ўзбекистон, 2019.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 80 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 52-сон, 583-модда; 2017 й., 37-сон, 978-модда.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 12-сон, 213-модда, 2017 й., 24-сон, 487-модда, 37-сон, 978-модда.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 12-сон, 215-модда, 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 978-модда.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 9-10-сон, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 24-сон, 487-модда, 37-сон, 978-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг регламенти тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 9-10-сон, 137-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 24-сон, 487-модда, 37-сон, 978-модда.

7. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 9-10-сон, 138-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 39-сон, 457-модда.

8. Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 1-2-сон, 10-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 16-сон, 162-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2017 й., 13-сон, 194-модда, 15-сон, 242-модда.

9. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. www.lex.uz

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ–5505-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.08.2018 й., 06/18/5505/1639-сон.

3. Асосий адабиётлар

1. Ахмедшаева М.А. Давлат ва ҳуқуқ ривожининг ҳозирги замон тенденциялари. – Т.: ТДЮУ, 2018. – 238 б.

2. Ахмедшаева М.А. Ҳозирги замон давлати ва ҳуқуқи назарияси муаммолари. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2008. – 236 б.

3. Вопленко Н.Н. Реализация права: Учебное пособие. – В.: ВГУ, 2011. – 48 с.

4. Исламов З. Общество. Государство. Право (Вопросы теории). – Т.: Адолат, 2001. – 695 с.

5. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т.: Адолат, 2007. – 916 б.

6. Лазарев В.В., Липень С.В., Саидов А.Х. Теория государства и права. Учебник / под ред. акад. Абдурахманова К.Х. – М.: Рос. экон. акад., 2008. – 620 с.

7. Леушин В.И. Реализация и применение права. // Теория государства и права. – М.: Норма, 2012. – 402 с.

8. Малько А.В. Проблемы правовых средств / Проблемы теории государства и права. – М.: Юристъ, 2016. – С.359.

9. Нажимов М.К. Норма ижодкорлиги. – Т.: ТДЮУ, 2018. – 181 б.

10. Общая теория права и государства. // Под общ. ред. В.В.Лазарева. – М.: Юристъ, 1996. – С.221.

11. Odilqoriev X. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Т.: Adolat, 2018. – 528 б.

12. Сайдуллаев Ш. Ҳуқуқни амалга ошириш. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮУ, 2019. – 58 б.
13. Тихонравов Е. Ю. Пробелы и коллизии в праве. – М.: Проспект, 2017. – 80 с.
14. Эргашев М.М. Қонунчиликдаги коллизиялар ва уларни ҳал этиш механизми. –Т.:ТДЮИ, 2013. – 72 б.
15. Теория государства и права. Учебник. /отв. ред. А.В.Малько .-М.:КНОРУС,2009. - 400с.
16. Морозова Л.А. Теория государства и права. Учебник. - М.:Эксмо ,2010 .-510 с.
17. Нерсисянц В.С. Философия права. Учебник. -М.: ИНФРА.М- НОРМА, 1997.-652 с.
18. Лукашук И.И., Саидов А.Х. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи назарияси асослари. Дарслик. -Т.: Адолат ,2006. -424 б.
19. Саидов А.Х. Иммануил Кантнинг фалсафий –ҳуқуқий мероси ва замонавий юриспруденция /Таржимон М.Акбаров. –Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий маркази, 2012. -320 б.
20. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик /Масъул муҳаррир Р.Юсувалиева. -Т.: ЖИДУ, 2019. -308 б.

4. Қўшимча адабиётлар

1. Палеха Р. Р. Природа правоприменения как особой формы реализации права: Автореф... дисс. канд. юрид. наук. - Елец, 2006. – С.10.
2. Правоприменение: теория и практика / Отв. ред. Ю.А.Тихомиров. – М.: Формула права, 2008. – С. 26.
3. Пулатова Н.С. Юридик воситалар – ҳуқуқий тартибга солиш механизмининг таркибий элементи сифатида // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 2009. №3–4.–Б. 87–90.
4. Saydullaev Sh., Ergashev M. Yuridik konfliktologiya. O‘quv qo‘llanma – Т.: TDYU, 2018. – В.48.
5. Худойбердиев А.Қ. Миллий қонунчилигимизда коллизион масалалар // Юридик конфликтларни олдини олиш ва уларни ҳал этиш механизмини такомиллаштириш муаммолари.

Республика илмий-амалий конференцияси тўплами.– Т.: ТДЮИ, 2013. – Б.106-107.

6. Шафиқов Ю.С. Применение права //Экономика и право.2015. №8-9. –С. 50-54.

7. Казанков Я.Н. Пределы познания в применении права. //Сибирский юридический вестник .2016.№3(74). –С. 20 – 25 .

8. Мальцева Л.В. Применение права в современном обществе //Общество: политика, экономика, право. –2011.– №1.– С. 77-81.

9. Хахалев К.Р. К вопросу о способах применения права //Теория и практика общественного развития. 2014. –№21. – С.147.

5. Хорижий адабиётлар

1. Hans Kelzen. General theory of law and state. – Cambridge: Harvard University Press, 2009. – 517 p.

2. Scott Veitch, Emiliios Christodoulidis, Lindsay Farmer. Jurisprudence Themes and Concepts. Second edition. – London: Routledge publication, 2012. – 305 p.

3. Hart H.L.A. The Concept of Law. 3rd edition. – Oxford: Oxford university press, 2012. – 333 p.

4. Бернам У. Правовая система США. -М.: Новая юстиция, 2006. –1216 с.

6. Электрон таълим ресурслари

1. <http://www.tsul.uz>

2. <http://www.norma.uz>

3. <http://www.gov.uz>

4. <http://www.lex.uz>

5. <http://www.lawbook.ru>

6. <http://www.lawlibrary.ru>

О.О. ҲУСАНБОЕВ

**ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ
МАСАЛАЛАРИ**

Ўқув-услубий қўлланма

Муҳаррир: *Н.Ниязова*
Техник муҳаррир: *Х.Турдиев*
Мусахҳих: *Б.Боймуродов*
Компьютерда саҳифаловчи: *Ф.Хошимова*

Босишга рухсат этилди: 22.11.2019 й. Бичими 60x84 1/16
Офсет қоғози. Рақамли босма усулда. Times гарнитураси.
Шартли босма табағи 3. Нашр ҳисоб табағи 2.
Адади 100 нусхада. Буюртма: № 189.

Гувоҳнома № 10-3719

“Тошкент кимё технология институти” босмаҳонасида чоп этилган.
Босмаҳона манзили: 100011, Тошкент ш., Навоий кўчаси, 32-уй.